تەنبوور...
عوودی دەسك درێژ لە عیراقدا

ئازاد عبدالواحد

کردوویە بە کوردیو
پێشەکیو پەراوێزی بۆ نووسیوە

بەشی دووەم و کۆتایی

بەکار هێنانی ژێیەکان

هەندێك لەو ئامێرانەی ژێیەکانی لە ۲ + ۱ ژێ پێکهاتووەو ژمارەی کلیلەکانی ئەوەمان بۆ دەردەخات، هەروەها ئەو زمانەیەش کە لەسەر (جسر)ەکە دایە. زمانەکەی خوارەوەش کە لەسەر ژێیەکانەوە دەبەسترێن(*) ئەوەش لە بنچینەدا بۆ ئەوە دروست کراوە تاکو ۲+۲ ژێبێ. یان دەتوانرێ بەوشێوەیە سوودی لێ وەردەگیرێ. هەندێ لە ئامێرژەنەکان بوونی‌یەك ژێ بۆ جەواب بەوە لێك دەدەنەوە کە ئەمە هەر لەبنەرەتەوە دوانی بووە لە بەر ئەوەی ئەو ژێیە بۆ لەرینەوە (رنـة) بەکاردێت، بۆیە بەئاسانی دەپچرێت. هەرچی ژێی جەوابە یان ژێی ژەنین، ئەوە هەمیشە ژێی دوانەیی دەبن ، ئەمەش رەنجی ئامێرژەن بە فیرۆنادات و بەردەوامی زیاتر دەداتە دەنگەکەو دەنگە بنچینەییەکە بەجوانی دەردەخات. لە ئامێری تەقلیدیدا بەهۆی ژێی دوانەیی جەوابەوە، ئامێرەکە دەژەنرێ. ژێی قەراریی تاکیش بەکارنایێت، تەنیا لەوبارە دیاریکراوانەدا دەبێ.

۱ ـ لە حاڵەتی ژەنینی پارچەیێکی کلاسیکی وەکو مەقام کە مەودای دەنگی پارچە مۆسیقاکە پێویستی بەوە هەیە لەژێی قەراردا بە دوای دەنگی تردا بگەرێ، لەو حالەتەشدا بەکار هێنانەکە تەنیا بەشی سەرەوەی ژێی ناوبراو دەگرێتەوە، هەرچی ژێی قەرارە ئەوە بەخاوی دەناسرێ، کە ئەمەش دەبێتە هۆی قورسی ژەنین لە بەشی خوارەوەیدا(*).

۲ ـ کاتێ ئامێرەکە بۆ هاوبەشی کردنی گۆرانی و بەستەو هەندێ شیعری ستایش بەکاردێ ـ ئەمەش بەشێوەیێکی گشتی ئەو میانەیە تێپەرناکات کە توانای یەك ژێ دەیرەخسێنێ ـ ژێی قەرار لەسەر رەها ء مطلق ـ بەکار دەهێنرێ(*)، ئەمەش بۆ مەبەستی لەرینەوە کە هەندێ مۆسیقا شوناس پێی دەڵێن (لەرینەوە، رنە) کە ئامێرژەن بەیەك جوڵانەوە کە لەهەردوو ژێی قەرارو جەواب دەدات و بەهۆی دەستەراستی سەر پەردەکان دەجوولێنرێتەوە.

۳ ـ ئەو ژێیە بۆ مەبەستی جوانی و زەخرەفە بەکاردێ.

۲ـ۳ رێگای ژەنین.

دوو رێگا بۆ تەنبوور ژەنین هەیە:

۱ ـ دەستی رووت، یا بەکارهێنانی پەنجە، ئەمەش ئەو رێگایەیە کە یەزیدی‌یەکانی ناوچەی شاخی شەنگار پەیرەوی دەکەن.

۲ ـ بەکارهێنانی ریشە، ریشەش دەکرێ پەرەمووچی باڵندەبێ، یا پارچە گوێزانێ، پارچە پلاستیکێ، یا شانەیەك بێ. هەروەها ئامێرژەن دەتوانێ هەرجارەی یەکێ لەو دووریگایە بەکار بهێنێ.

ئەوەی سەرنج رادەکێشێ نزیك بوونەوەی دەست یان ریشە لە ئامێرەکە کار دەکاتە سەر زیاد کردنی ناسکی دەنگەکە بە هەمان شێوەش درێژی ریشەکە کار دەکاتە سەر ئەنجامی دەنگەکە.

گرتنی ئامیرکە.

هەر وەك چۆن جیاوازی گەو رە لە هەموو ئەو بەشانەدا دەبینین کە پەیوەندی بە ئامێرەکەوە هەیە، هەر بەم جۆرەش جیاوازی بەدی دەکەین لە جۆری گرتنی ئامێرەکە لە لایەن ئامێر ژەنەکەوە لەکاتی ژەنیندا. دەتوانرێ بە پێوە ئامێرەکە بژەنرێ، یان بە پێوە بێ‌و یەکێ لە قاچەکانی بخاتە سەر شوێنێکی بەرز، یان بە دانیشتنەوە، جۆری دانیشتنەکەش زۆرە، دەتوانرێ لەسەر عارد یا لە سەر قەنەفە یا کورسی یا هەر شوێنێکی بەرزی دی دابنیشێ چۆنیەتی گرتنی ئامێرەکەش بەپێی جۆری دانیشتنی ئامێر ژەنەکان دەگۆرێ. هەروەك چۆن لەکاتی ژەنیندا پشت بە هەڵچوون و خرۆشانی ئامێر ژەنەکە دەبەستێ.

بە شێوەیێکی گشتی سەری تەنبوورەکە دەخرێتە سەر رانی چەپ، بەلاری دەسکەکە بەرز دەکرێتەوە تاکو لەسەر دەستی چەپ دابنرێ واتە

دەكرێ تەنبوورەكە بەرێگایێكی شێوە شاقووڵی بژەنرێت، كە دەسكەكە لە ئاستی سنـووقــەكەدا بێت. رادەی چەمانەوە بۆ گرتنی ئامێرەكە بەپێی درێژیی دەسكەكە وە دەبێ. چەمینەوەی ئامێر ژەنیش بەسەر ئامێرەكەیدا لە یەكێكـەوە بۆ یەكێكی دی دەگـۆرێ، ئامێر ژەن لە كاتی هەڵچوون و خرۆشانیدا قۆڵی خۆی زۆر لە ئامێرەكەوە نزیك دەخاتەوەو دەچێتە باری لە باوەش گرتنی ئامێرەكە.

رۆڵی كۆمەلایەتی تەنبوور.

تەنبوور لەو ئامێرانەیە كە بۆ زۆر مەبەستی جۆراو جۆر بەكار دێت لەبەر ئەوەی!

١ ـ ئامێرێكی پیرۆزە لەناو هەندێ رێو رەسمی ئایینی رێبازە (باطنییەكان)[*].

٢ ـ ئامێرێكی دنیاییەو دەچێتە ناو بواری ئاهەنگی ئایینییەوە.

٣ ـ ئامێرێكی دنیاییەو نا هێڵرێ بچێتە ناو بواری ئاهەنگی ئاینییەوە.

١ ـ دەروێشــەكـانی سەر بەر رێبازە باطنیەكان تەنبوور وەك ئامێرێكی ئایینی لەو ناوچانەی دەكشێن بەرەو توركیاو ناوچەی رۆژئاوای ئێران و باكووری عیراق بەكار دەهێنرێ.

لە توركیادا تاكو ئیستاش كوردەكانی دێرسم[*]، بەكاری دەهێنن شان بەشانی ئەو شیعرانەی لەپایەی ئیمامی عەلی كوری ئەبی تالیب (خوالێی رازی بێ) دە دوێ. هەروەها كارەساتی بنەماڵەی پێغەمبەر دەگێرێتەوە (مـوكـری: ١٩٦٨) دەربـارەی بەكـار هێنـانی لە رێو رەسمی ئایینی كوردەكـانی رۆژئـاوای ئێران قســە دەكات. تا ماوەیەكیش پێش ئێستا دەروێشــەكـانی (بەكتاش) لەشاری تەلەعفەردا داب و نەریتی ئایینی خۆیـان ساز دەداو ئەو شیعـرانەیان بە ئامێری تەنبوورەوە دەووت كە ستایشی دوانزە ئیمامەكە بوون.

جا نازانین ئەو نەریتە ئایینییانە تاكو ئێستا لە ناوچەی تەلەعفەرو شاخی شەنگار ماوە یانەء...؟ بەلام ئێمە لە ساڵی ١٩٧١دا لەو گوندانەی سەر بە پارێـزگای نینەوان لە رۆژهەلاتی شاری موصل دا توانیمان چاومان بە هەنـدێ كەس بكـەوێ كەســر بە عەشایەری (شەبەك) و (صارلی) و (كاكەیی) بوون، هەروەها چاومان بەو دەروێشانە كەوت كە ئامێری تەنبور دەژەنن بۆ بەشداربوون لە ستایشە ئایینییەكان. (ئەرشیف: م.ك).

لەوانەشە هەر ئەو بۆچوونە ئایینیەیە وای لە هەندێ دەروێش كر بێ ناوی (خوا لەسەر ئامێرەكانیان بنوسن (تەلەعفەری، ١٩٧٤: ١٥٣).

لە رووی ئایینی یەو دوو رێگـا هەیە بۆ بەكار هێنانی تەنبوور. دەكرێ ئامێرەكە بەشێوەیەكی ئاشكراو لە بەردەم خەڵكێكی زۆر بەكار بهێنرێ، یان لەناو ئاهەنگێكی ئایینی داخراودا بەكار بهێنرێ و تەنیا پیاوە ئایینییەكانی تێـدا بەشـدار بن. وەكـو ئاهــەنگەكانی سەری ساڵ و ((تعاذر) لەلای شەبەكەكان. (ئەحمەد حامید ئەلسەراف: ١٩٥٤).

تەنبـور لە هەنـدێ ئاهــەنگی ئاینیدا بەكار دێت وەكو ئەوەی یەزیـد ـیــەكان دەیكەن كە جەژنەكانی (تەوافەیە) و تیایدا لە رۆژانی دیـاریكراودا لە دۆڵی لالشی پیرۆز یەك دەگرنەوە. لەم ئاهەنگە پیرۆزانەش دا بە هیچ جۆرێ نابێ دەهۆڵ و زورنای تێ بكەوێ. ئەمە لە كاتێكدا پیاوانی ئاینی رێگەی بردنە ژوورەوەی هەندێ ئامێری ئایینی دەدەن، لەوانەش تەنبور دەچێتە دۆڵی پیرۆزەوە، لەو حاڵەتــەش دا تەنبــور بە ئامــێرێكــی پیرۆز ناژمێردرێ، ناشتوانرێ بۆ نموونە ببرێتە سەر مەرقەدی (عدی) بەڵكـو رێگەی دراوەتێ لە دەرەوەی مەرقەدەكەدا و لە هەموو لایێكی دۆڵە پیرۆزەكەوە بەكار بهێنرێ كە ئامێر ژەنی تێدا بلاو دەبنەوە.

٣ ـ بەلام هەرچی بەكار هێنانی یەتی بۆ لایەنە دنیاییەكە ئەوە تەنبور دەبێتە ئەو ئامێرە بنچینەیییە كە كۆمەڵێ هاورێیان لە ئێـواران دا، لە ناو مالان بێ، یا لە هەنـدێ چایخـانەدا، لە دانیشتنی خۆشــەویستیو شادمانی لە دەورەیدا كۆدەبنەوە، ئەو جۆرە دانیشتنانە لە شارو لادێكانی باكوور زۆر بلاون. كەلەپــاش ئیش و كاری سەختی رۆژ بۆ حەســانـەوەو خەم رەوانـدنەوەو بینینی برادەران ساز دەكرێ، بابەتی سەرەكی ئەم جۆرە یەكتر بینینانەش (عیشقە) لەوانەیە ئەو دانیشتنانە لە هەنـدێ بۆنـەی دیكـەدا بسـازێ كە پەیـوەندیی بەژیانی كەسێكەوە هەیە. وەكو ژن هێنان و خەتەنە كردن. كە تەنبوری تێدا دەژەنرێ. سا ئەگەر ئاهەنگەكە كە سانێكی كەمی خزم و خوێشیێـك هاتبێ یان بریتی بێ لە كۆمــەڵێ ئاهەنگێر كە لەو كاتەدا دەوری ئامێرژەنەكە دەدەن. تەنبور دەتوانێ لە شایی و بۆنــە خۆشــە كۆمــەلایەتییەكانی تریشدا بەشدار ببێ. وەكو دەگێرنەوە دەتوانرێ شایی تەواو لەسەر ئاوازەكەی گەرم بكرێ، چونكە بەسەر جولانەوەی شایی كەرەكاندا زاڵ دەبێت، ئەمەش بە هۆی ئەو ئاوازە سوكـە لانەوە كە ناونراوە بە (هیلال) یان (صوڵو) وە دەبێ. واتە رێو شوێنی شایی. (عەلی ئەلتەعفەری: ١٩٧٤: ١٥٣) ئەم ئەركەی دوایییان واتە بەكار هێنانی تەنبور بۆبەشداربوون لە شاییدا بەتەبیعەتی حاڵ ئەركێكی سەرەكی نییە بۆ ئامێرەكە. بەپێی ئەو دەنگەی هەیەتی ناتوانین بڵێین ئەمــەیـان زۆر بلاوە، بۆی هەیـە زیـاتـر تەنبور بەو شێوەیە

بەکاربێت ئەگەر دەهۆڵ و زوورنا ژەن لەوێ نەبن. یان لەو کاتەدا کە ناوبانگی یەکێ لە تەنبور ژەنەکان یا گۆرانی بێژەکان بڵاو دەبێتە. بەشێوەیەکی شەخسی داوایان لێ دەکریت ئاهەنگێ ساز بکەن تەنبوریش بە تەنیا بۆ بۆنە خۆشەکان بەکار نایێ، ئینجا ئەو بۆنانە پەیوەندی بە تاکە کەسێکەوە هەبێ، یان بەکۆمەڵەوە، بەڵکو ئامێرێکی سەرەکی‌یە بۆ تەعبیر کردن لە ویژدانی مۆسیقایی ناوچەکە. ئینجا ئەو تەعبیر کردنە خۆشی بێت یان ناخۆشی لە کاتی گەرانمان دا بۆ ناوچەی شاخی شەنگار لەهەر دوو شاری تەلەعفەرو شەنگار دا، سەرنجی ئەوەمان دا ئەو ئامێرە بەشدار دەبێ لەگەڵ ئەو دەقە تراژیدیانەی کە لەوانەیە. فرمێسک داباریینیشی بە دواوەبێت لە هەندێ بارودۆخ دا دەگاتە ئەوەی لە لاوانەوەی مردوودا بەکار بێت دانیشتوانی شاری تەلەعفەر ئەوەیان بۆ گێراینەوە کە چۆن یەکێ لە ئامێر ژەنەکانی شارەکەیان، زۆر بە سۆزو بەکوڵ، بە تەنبور بۆ کۆچی خوشکەکەی لاواندوویەتی‌وە. هەر چەندە ئەم پەیرەوە زۆر بڵاو نەبووەتەوە، بەڵام پەیرەو کردنی ئەوە دەسەلمێنێ کە کۆمەڵ وەك ئامێرکی ئاسایی تەماشای ناکات وەك چۆن تەمەشای دنبك و دەف دەکرێ کەوا تەنیا لەبۆنەی خۆشی‌دا لەلای کۆمەڵ بەکاربێت و بەس، بەرانبەر بەو رێگا پێدان و چاوڵ پۆشینە تەواوە لەبەکار هێنانی ئەو ئامێرەدا، هەندێ بارو دۆخی دی هەیە قەدەغەی دەکات، کە ئەو قەدەغە کردنەش تەنیا ئامێری تەنبور ناگرێتەوە، بەڵکو هەموو ئامێرەکانی دیکەش دەگرێتەوە هورمز یوحنا لەگەشتە مەیدانی‌یەکەی‌دا کە چووە دێی (مانگێش، ی سەر بەپارێزگای دهۆك لە ١٥/٤/١٩٧٢ دا لەکاتی رووداوی مردن وکارەساتی جەرگ بردا قەدەغەکردنی بەکار هێنانی ئەو ئامێرەی بینی. خۆ ئەگەر لەو کاتەدا دێیەکە ناچار بوو ئامێرەکە بەکاربهێنن. بەهۆی بوونی بۆ نەیەنێك لەلای یەکێکیاندا. ئەوە پێویست دەکات، بۆ ئەو مەبەستە رەزامەندیی سەرۆکی هۆزەکە وەربگرن. لە گەشتێکی مەیدانیی دیکەدا کە هەمان کۆکەرەوە. کۆلێکتەر. لە ٢١/٤/١٩٧٢ بۆ ناوچەی (تلکێف) کردوویەتی، بۆی دەرکەوتووە کەوا بەکار هێنانی تەنبور نزیکی شوێنە پیرۆزەکان قەدەغەیە.

٣_٢ شوێنی بەکار هێنانی ئامێری تەنبور

ئامێری تەنبوور لە شوێنە داخراوەکان دا؛ لەماڵ و چایخانەو ماڵی شێخی تەریقەتەکان بەکار دێت. تەنبور بەهۆی سروشتی دەنگە کەیەوە، دەگونجێ لە شوێنی داخراو دا بە کار بێت، بەڵام لەپاڵ ئەوەشەوە دەتوانرێ لە دەشت و دەریش دا بەکار بێت. لەو حاڵەتەش دا ئامێرەکە بەکۆمەڵ بەکار دێت وەکو لە کەرکوك دا دەبینرێ، کە ئامێرەکان رووبێکی داخراویان هەیە لەوانەشە کونەکەی بکرێتەوەو بەیەکجاری تۆرە ئەستێرەیی‌یەکەی لەسەر لاببرێ، ئەوەشمان لەجەژنە یەکۆمەڵی‌یەکاندا بینی، وەکو ئاهەنگەکانی دۆڵی (لالتس) نزیك مەرقەدی شێخ (عدی کوری مسافر).

٣_٣ شوێنی بەکار هێنانی ئامێرەکە.

ئامێری تەنبور وەکو باوە بەتنیا شان بەشانی گۆرانی بێژ بەکار دەهێنرێ واتە بەکار هێنانە تەقلیدی‌یەکەی پەیوەندیێکی پتەوی بە دەنگی ئادەمزادەوە هەیە. هەر ئەو پەیوەندی‌یەش کارێکی وای کردووە. ئامێرژەنەکە ببێتە گۆرانی بێژو بە ئامێرەکەی خۆی گۆرانی بڵێ. ئامێری تەنبوور بەجیا بۆ بەشدار بوون لە هەندێ سەمای تاکە کەسی. لەناو ماڵاندا، یا لەشایی بەکۆمەڵ لێد رێ، لە هەندێ بۆنەی دیاریکراودا دەتوانرێ هەندێ ئامێری ئیقاعی وەکو دەف و دنبك شان بەشانی تەنبوور بەشداربن، لەو دەسااڵەی دوایش دا ئامێرەکە سەر لەنوێ لەنێو لاوەکان دا کەوتەوە ئەمجارەیان ئەرك و دەوری نوێی پێ بەخشراوە، وەکو چونە ناو هەندێ تیپ کە تازە دروست کراون و لە شاری کەرکوك و هەولێردا بڵاو بونەتەوە، کە دەتوانرێ ئەم تیپانەش بەوجۆرە دابەش بکەین:

١ _ تیپە فۆلکلۆریەکان کە تیایان دا کۆمەڵێ ئامێری ساز، تەنبوری تێدا بەکاردێت، شان بەشان هەندێ ئامێری ئیقاعی ناوچەیی وەکو (دنبك) و (دەف) و کەوچکی دار ئەو تیپانەش لە کەرکوك دا بە تیپی (باغلما) ناو دەبرێن ئەو ناوەش بۆ قەبارەی ناوەنجی ئامێرەکە دەگەرێتەوە. لەگەڵ بوونی ئەو ئامێرانە لەناو کەلەپوردا بەڵام کۆکردنەوەمیان لە چوار چێوەی یەك تیپ دا ئەوە جۆرێکە لە نوێ کردنەوە، کە ئەو تیپەش بۆ بەشدار بوون لەگەڵ گۆرانی‌یە فۆلکلۆری‌یەکانی ناوچەکە دێتە دی.

٢ ـ جۆری دووهەمیشیان سەر بەو تیپانەن کە دەچنە ژێر ناوی (تیپی رۆژهەڵاتی)، ئەمەش لەو تیپە دوو رەگانەیە کە ئامێرە رۆژ ئاواییەکانی وەك کەمان و چەلۆو کۆنترباص و هەندێ جۆرە ئامێری و هەندێ ئامێری ئیقاعی تیایە لەگەڵ عودو نایو قانونو ئۆکۆردیۆن و جونبش و ساز، ئەوەی لای هەموانیش زانراو بێت ئەوەیـە کەئەو جۆرە تیپانە گەورەن بەڵام دەکرێ بە قەوارەی بچـوکیش ساز بدرێن، ئەگـەر پێویستی بەوە کرد، وەکو ئەو تیپانەی کە لە (تلکێف) دا بینیمانن کە لە تەنبوورو عودو گیتارو دنبك و کەمان پێك هاتبوو.

لە راستیدا جۆری پێك هاتنی ئەو تیپانە جێگیر نیەو دەتوانرێ چەنـدان شێـوەی جۆراو جۆر وەربگرن، بەڵام بەکار هێنانی ئامێری تەنبوور بەو شێوە نوێیە، ئەوە چوونی ئامێرەکەیە بۆ ناو ئێزگەو تەلەفیزیۆن وەکو ئامێرێکی سەر بەخۆو لەهەمان کات دا وە زیفـەی بوزوق ژەنیش هاتووەتە پێشێ، ئەمەش بە تەواوی وێنەییکی سەر بە خۆی ئەو ئامێرەیە، ئەمەو سەرباری بەشدار بوونی لەگەڵ تیپەکان دا.

٣ـ٤ روانینی کۆمەڵەیەتی بۆ ئامێری تەنبوور

تەنبوور لەو ئامێرانەیە کە خاوەنەکەی تارادەی عیشق شانازی پێوە دەکات، چونکە وەکو یەکێکیان دەڵێ بە بیستنی ئەو ئامێرە غەمی بەبـا دەروات، (یـونس وەیس)ی ئامـێرژەن کە خەڵکی تەلەعفـەرە دەڵێ کاتێ تەنبوورێکی دەدەنێ «وەك بڵێی موڵکی دنیای درابێتی» خاوەنی تەنبوورەکانیش لەشکانی ئامێرەکانیان دەتـرسن، بۆیە لە شوێنێ دوورە دەست دەیپارێزن خاوەنی تەنبوور لە جوان کردنی ئامێرەکەی‌دا دەست رەنگینی دەنوێنێ. ئەمەش بەوەی هەندێ نەخش و نیگاری لەسەر دەنەخشێنێ، دەتوانرێ هەندێ لەو نەخشانە ببنە بەشی لە دروست کردنی ئامـێرەکـە، ئەو کارەش بە زۆری لەسـەر روو، یا دەسـکی ئامـێرەکـەوە دەبێ، کەشێوەی ئەندازەیی جیاواز وەر دەگرێ، بەرەنگی دارەکەوە بێت.
یان رەنـگ بکـرێت. هەندێ جاریش دیوی دەرەوەی ئامێرەکە دەرازێنرێتەوە، لەو حاڵەتەش دا شوێنێ گونجاوی ئەو نەخش و نیگـارانـە، خانـەی کیلەکانە. (عەلی ئەلتەعفەری: ١٩٧٤: ١٥٢). دەشتوانرێ بە نوسینی ئەم لاو ئەو لای جوان بکرێ هەندێ ئامێری تەنبور. وەکو رووبابەو تەنبوورەی باشوور ناوی تایبـەت بەو ئامـێرەیـان هەیـە. دەکـرێ ناوی تەنبوورەیێکی دیـاریکـراو بە ناوی وەستـاکـەیەوە بنوسێ، ئەوسا کە دەڵێن تەنبورەکە لە دەست کردنی فلانە کەسە (هەمان سەر چاوەی پێشـوو) ئەمـەش بۆ خۆی لەلایێکەوە جۆرە نرخ دانانێکە بە چاکی ئامـێرەکـەو وەستاکەی، لە لایەکی دیکەوە دانای ناوی وەستـاکـەی دروستی کردووە مانـای ئەو دەبـەخشێ کە هەر وەستـایـێـك شێـوازو جێ پەنجـەی خۆی هەیە. یان لەوانەیە تەنبـوورەکـە ناوی یەکێـك لە (عـاشقە) بە ناوبانگەکان یان مردووەکـانی پێـوەبێ. (ئـەلتـەعفەری: ١٩٧٤: ١٥٣) لەبەر چاوگـرتنی هەمـوو ئەو بارانـەش بەنـدە بەو ناوچـە کۆن و ناسراوانەی ئەو ئامێرەی تێدا دروست دەکرێت کە هەرگیز نەلە دهۆك و نە لە زاخۆدا ناسراو نییە، چونکە زۆر لە مێژنییە ئەو ئامێرە چووتە ئەوێوە.

٣ ـ ٥ کاتی ژەنین

لە بەرئەوەی یەکەم شێوەی بەکار هێنانی ئەو ئامێرە پەیوەندی بە دانیشتنی برادەرانەوە هەیە. بۆیە دەربارەی دەڵێن، بەکار هێنـانی بۆشـەو دەست دەدات و نابێ بە رۆژ بەکار بهێنرێ چونکە ئەوەیە «عەیبە» هۆی بنچینەیی ئەو عەیبە کۆمەڵایەتییە ئەوەیە کە ئامێر ژەنەکە ئارەزووەمەندەو بە یەکجاری خۆی بۆ ئەو تەرخـان نەکـردووە واتـە لە ماوەی کاتـی رۆژدا خەریـکی پیشەیەکە. بۆیە ئامێر ژەنین لەکاتی ئیش کردن دا لەبەر هۆی عەمەلی دروست نییەو ناگونجی، ئەگینا ئامێرژەن بە کەسێکی شایانی هەڵگرتنی لێپرسینەوە دانانرێ و بەبێ باك دادەنرێت. ئامێریش لەلای ئارەزوو مەندەکان دەتوانرێ تەنیا بە ئامانجی کات بە سەربـردن و خۆشی خۆیـان لە کاتی شەودا بەکـار دەهێنـرێ. بەڵام ئەگەر کۆمەڵ بۆ نەیەکی گشتی دیاری کرد وەکو زەماوەند. ئەو کاتە چەمکی عەیبە.
کۆمـەڵایـەتییەکە نامێنێو دەرگا لە بەردەم ئارەزوو مەندەکە دەکرێتەوە، تاکو بە رۆژ ئامێر بژەنێ.

٣ـ٦ (مۆسیقای ئامێرو شێوازەکانیو بابەتەکانی گۆرانی)

بەکار هێنانی تەقلیدیانەی ئامێر، واتە لەگەڵ گۆرانیدا بێت، سێ

...دنی لەو زاراوە ناوچەییانەی لە ناونانی بەشەکانی ئامێری تەنبووردا بەکاردێن

...ئامێر	کەرکووک - تورکمان -	زاخۆ کوردی بادینان	رەواندز کوردی بادینان	باکوری سوریا ئاسورییەکان	شەنگار یەزیدی	تەلەعفەر تورکمان	عەرەب
...دوق ...صرفی	صندوق	کود - سماعە	کوردی بادینان	بارسۆی	کورە	طاس	سندوق
...صندوق	تیغ اور	وجه رێ سووک	قەپە غ	باشە			چیلی وجه
...ع	قول	زند بوسنە	دەستك	ایزە	دەستە	زند ذراع	بدن زند
...وسیلمانع	جلیج	کلیل	کلیل	کێزی یانە		کلید کلیدئاتی	
...سێ	بردە زلی	پەردە	پەردە				
...ار	تێری	تێل	تێل	سیلا			اوتار
...زالە	جسرلی جوربلی	جسربلیل	بجل			مخدة الأوتار	غزالة
...ریشە	پەشیە	پەیشە	پەیشە				ریشة
...سط						ئاشوی	

شێوەی هەیە!

١ ـ شێوازی مەقام. کە تیایدا ئامێرەکە شان بە شانی وتنی مەقامەکە دەروات و ئەو پارچانەش نەختێ درێژن، کێشێکی سەر بەستی هەیە پێویستی بە ماوەی دەنگێکی بەرین هەیە. ئەوەش بەسەر گۆرانی بێژ دەسەپێنی تاکو زانیاری تەواوی هەبێ لە گوێزانەوەی ئاوازەکان و بە باشی ئامێرەکە ژەنێ، لەم جۆرە شێوازەی گۆرانی گووتنیشدا دەتوانرێ ئامێرەکە بەکار بهێنرێ بۆ ئەوە بە بەردەوامی لە گەڵیدا براوات.

هەروەهـا دەشتـوانـرێ چەنـد کۆپـلەیـەك بە هۆی دەنگی ئادەمزادەوە بگووترێ، بەبێ ئەوەی تەنبووری لەگەڵدا بێت.

٢ ـ شێوازی گۆرانـی داسـتـانی، کە لە ناوچـە کوردیـو تورکمـانـییـەکـانـدا بڵاوەو گۆرانی بێـژ تیـایـدا بە شێوەی (گـێرانـەوە) چیرۆکێ دەگێرێتەوە. لەو حالەتەشدا تەنبوور لە شوێنێ دیاریکراوی گۆرانییەکەدا بەکار دەهێنرێ بە تایبەتی دوای گوتنی کۆپلەیێکی درێژ کە مۆسیقاکەی تێدا تەواو دەبێت.

٣ ـ شێـوازی بەسـتـە، کە لێرەدا ئامێرەکە بەکار دەهێنرێ بۆ بەشدار بوون لەگەڵ ئەو گۆرانییە سووکەڵەو خاوەن کێشانەی کەوا بە بەر دەوام ئیقاع (بێژەن)[*] پاڵپشتی دەکات. بابەتەکانی گۆرانی کە تەنبـوور لەگەڵی لێ دەدرێ جۆراو جۆرن: گۆرانی داسـتـانـی، کە چیرۆکـی جەنـگ و پاڵەوانبـازیو رووداوە مێژووییەکانو رووداوەکانی ناوچەکە دەگێرێتەوە.

ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کەوا تۆمارێکی مێژووییە بۆ ناوچەکە، گێرانەوی چیرۆك و حەکایەتەکانیش دەچنە ئەو تۆمارەوە.

لەولا بابەتی ئاینیش هەیە کەوا کارەساتی بنەماڵەی پێغەمبەر دەگـێرێتـەوە، بە تایبـەتیش کارەسـاتی (کەربەلا). هەروەها ژیننامەی پێغەمبەر (د.خ)، دەگێرێتەوە. ئەوە بێجگە لە بابەتی سۆفیـانەو گۆرانی عیشق و دەست لێك بەردان و حەسرەت و سکاڵای دەردی دڵ. ئەو جۆرە گۆرانییەش بەسەر جۆرەکانی دیکـەی گۆرانیدا زاڵە. تێکستەکانی گۆرانیش بەپێی بۆنەکە دەگـۆرێت، گۆرانی دیـاریکراو هەیە لە ژن هێنان و خەتەنەو [illegible]و تاد.... بەکار دێن. هەروەها تەنبور شان بە شانی [illegible]ات و قۆریات لێ دەدرێ، ئەمانەش بابەتەکانیان زۆرو جیاوازن لە یەکتر.

٤ ـ ١ گۆرانی بێژ

ئەوەی باوە پێویستە تەنبوور ژەن گۆرانی بێژ بێت، هەر چەندە هەنـدێ لە گۆرانی بێـژەکان ناتوانن ئەو ئامێرە بژەنن، بەڵام بوونی کەسێك ئامێر بژەنێو گۆرانی بێژ نەبێت حاڵەتێکی زۆر دەگمەنە. لەوانەیە لەپاڵ ئامێر ژەنین و گۆرانی گوتندا توانای دیکەیشی بێتە سەر وەکو دروست کردنی ئامێرەکە، یان دانانی شیعـری گۆرانیـەکان، (یونس وەیس قەساب) لە تەلەعفەردا ئامێرەکە دەژەنێو گۆرانی دەڵێو ئامێرەکەش دروست دەکات و شیعـریش دادەنێ، ئەوە سەر باری ئەو شیعـرانەش کە ئەز بەری کردووە.

ئەمەیان بۆ ئەو ناوچە دێرین و کۆنانەی کەوا تەنبووری تێدا بەکار دەهێنن، بەڵام هەرچی ئەو ناوچانەن کەوا بەم دواییە ئەو ئامێرەی تێ چووە: وەکو پارێزگای دهۆك، ئەوە گەنجەکانیان کەوتنە ژێر کار تێکردنی چەمکی دابەش کردنی ئیش و کاری

ئێرگ زە. ئەو دوو قۆڵییەی کە لە نێوان گۆرانی بێژو ئامێر ژەنی
دۆندا هەبوو ئێستاکە رووی کردۆتە کز بوون. ئەوەی ئەمرۆکە
زیاتر باوە ئەوە دوو قۆڵی نێوان ئامێر سازو ئامێر ژەنە.

ئەو ئامێر ژەنانەش کەوتنە دەرکەوتن کە هیچ پێوست بەوە نەکات
گۆرانی بێژیان ئامێر ساز بن.
ئامێر ژەنی کۆنی تەنبوور بە (عاشق) ناو دەبرێ، کە ئەو
ناونانەش لە دەروێشەکانی تەریقەتی سۆفیزمی وەرگیراوە،
چونکە دەروێشەکانی ئەو تەریقەتانە، ئامێرەکە بە مەبەستی
ئایینی بەکار دەهێنن. بۆی هەیە کۆنی ئەو بەکار هێنانە وای
کردبێ ئەو ناونانە بەسەر ئامێر ژەنی دنیاییشدا سەپابێ.
جاران عاشق کە سایەتییێکی زۆر بایەخدار بوو لە
کۆمەڵەکەیدا، ئەو مامۆستای گەل بوو، چونکە داب و نەریتی
ئایینی و دنیایی کۆن و نوێ دەپارێزێ و لە شوێنێکەوە بۆ
شوێنێکی دی دەیگوێزێتەوە. خاوەنی زەین و بیرێکی تیژی ئەو
تۆیە کە یارمەتی دەدات بۆ ئەزبەر کردنی شیعرو پاراستنی
مێژووی گەل (عاشق) نرخی زیاتر دەبێ ئەگەر سەلیقەی
شیعر نووسینی هەبێ یا شایەر بێ و دەم و دەست لە دەمی بێتە
دەرێ. لە لایەنی مۆسیقاشەوە عاشق توانای تەنبوور ژەنینی
هەیە، مەرجیشە دەنگی بەهێز بێت بۆ گۆرانی گوتن.
لە ناو ئەو کۆمەڵگایەشدا کە توانای خوێندنەوەونوسینیان نەبێت
عاشق دەوری رۆژ نامەیێکی رۆژانە دەگێرێ، هەواڵ
دەگوێزێتەوەو رووداوە گرنگەکان تۆمار دەکات، عاشقی کۆنیش
پێویستە ژیانی خۆی بۆ ئیشەکەی تەرخان بکات، واتە ئەوەی
کردووە بە پیشەی خۆی و لە دێهات و شارەکاندا دەسورێتەوە،
ئەوەش نزیکە لە دەوری ئەو شاعیرە کۆچەرییەی کە روبابە لێ
دەدات، یان ئەوەی لە بۆنەکاندا شیعر رێك دەخات، هەر دوو
کیشان دەوردکەیان تەنیا لەسەر مۆسیقا ناگیرسێتەوە، بەڵکو لە
پاڵ ئەوەشەوە پەل بۆ لایەنی ئەدەبیش دەهاوێ.
عاشقیش (ئامێر ژەن - گۆرانی بێژ) بە مانایە ئایینییەکەی
ئێستاش لە ناوچەی باکووری عیراقدا کوردستاندا هەن. لەو
گەشتە مەیدانییەی لە ساڵی (١٩٧١) دا کردمان بۆ (مەڵبەندی
کەلەپووری مۆسیقایی) توانیمان چاومان بە هەندێ لەو

ژێ و کلیل و پەردەکان

		ژمارەی ژێیەکان	کەرەستەی ژێیەکان	ژمارەی کلیلەکان	ژمارەی پەردەکان	کەرەستەی پەردەکان	سەرچاوەی ئامێرەکە	لە کوێوە لە ئامێری	ژمارەی ...
١	ئاشقی شەنگار یەزیدیەکان	٢+١	دوان لە کانزا یەکێ لە پۆلا	٢	١٢	نایلۆن	شکینەی زووروشەنگار	مەڵبەندی فۆلکلۆری	[illegible]
٢	تورکمانەکان	٢+١	کانزا	٤	١٢	پەیۆلە یان داری شەتی لار	تەلەعفەر	مەڵبەندی کەلەپووری مۆسیقایی	[illegible]
٣	کوردەکانی بادینان	٢+٢	کانزا	٨	١٤	نایلۆن	زاخۆ	م.ك	[illegible]
٤		٢+٢+١	کانزا	٦	٢٢	نایلۆن	زاخۆ	م.ك	-
٥		٢+٢	کانزا	٤	١٢	نایلۆن	دهۆك	م.ك	[illegible]
٦		٢+١	کانزا	٢	١٢	نایلۆن	دهۆك	م.ك	[illegible]
٧		٢+١	کانزا	٢	١٢	پەیۆلە و ئاسك	ئاکرێ	م.ف	[illegible]
٨	کەرکوك تورکمان	٢+١	کانزا	٤	١٤	نایلۆن	هەولێر	م.ك	[illegible]
٩		٢+٢	کانزا	٤	١٤	نایلۆن	هەولێر	م.ك	[illegible]
		٢+٢+٢	کانزا	٦	٢٢	نایلۆن	کەرکووك	م.ك	[illegible]

دەروێشانە بکەوێت. دەشتوانین بڵێین یەکە ئەرکیان ئەرکێکی
ئایینییە، واتە مەرجی گۆرانی زانین و ئامێر ژەنینی تێدا بێت بۆ
گەیشتن بە ئامانجە ئایینییەکە. بەڵام مۆسیقا پێویستە هەل و
مەرجی دیکەی گرتبێتە خۆیەوە وەکو دەنگ خۆشیی، هەروەها
بوونی بەهرەی مۆسیقایی لە ئامێر ژەنین و گۆرانی گووتن و بیر
تیژیی.
هیچ زانیارییێکی ورد یان راستمان دەربارەیی لایەنی
ئابووری ئەو کەسانەوە نیە، نە لە بارەی دەستکەوتیان دەزانین
بەڵام ئامێر ژەنی دنیایی ئامێری تەنبوور، لە هەموو خاکی
جزیرەو ناوچەکانی کەرکوك و هەولێردا، ئەوە بە هۆی
پیشەیێکی سەرەکی دیکەوە دەژین وەکو فەلاحەت و دارتاشی
یان گۆشت فرۆشتن و جوڵایی.
تەلەعفەری (١٩٧٤) دەڵێ: لە تەلەعفەردا دەستەیێك نیە
روویان کردبێتە گۆرانی گوتن تا بیکەنە هۆیێك بۆ ژیان و

...یان پێ دەست بکەوێ. پاشان پارە وەرگرتن لە ڕیزی ...نی بێژەکاندا هەر نیە، هەر چەندە لە تەلەعفەردا لە ساڵی ١٩٠٦ بەو مانا ئابووری‌یە یەکێکمان دەست نیشان کرد، بەڵام ...کۆڵینەوەی ژیانی ئەوەی بۆ دەرخستین کە لە ڕەچەڵەکدا ...وتیارە، ڕووشی کردبوو.

...ستە بەرکردنی ژیانی خۆی بە هۆی مۆسیقاوە چونکە هیچ ...شێکی دیکەی دەست نەکەوتبوو. ئەم خۆ بۆ تەرخان کردنەش ...ۆرێکی دیاری کراوە، کە لە ناکۆکی بەدەر نیە، هەر ئەو ...ۆرانی گووتن یان ئامێر ژەنین بەرانبەر بە پارە، بۆ هەر کەسێ ...ێ کۆمەڵە کەسانێکی بێگانە ڕەت دەکردەوە. وای بە باشتر ...زانی لە سنوری کۆمەڵەکەی خۆیدا خۆی تەرخان بکات بۆ ...و پیشەیە، تاکو بە پارەی خەڵکی تەلەعفەر ئەو بەزم و ئاهەنگانە ...ێژی کە لە مانگێکدا جارێك یان دوو جار ساز دەکرا.

...وە دەچێ خۆ تەرخان کردنی و ژیان لەسەر مۆسیقا ڕەت کردنەوەیەکی ڕەهاو یەکجارەکی نەبێت کە ملکەچی گۆرانی بارو دۆخە. ئەم ڕەت کردنەوەیەش وەکو گووتمان لە دووفاقی و ناکۆکی بەدەر نی‌یە. بۆ وێنە لەسەر پاکی ناوچەکانی باکور (ئەوانەی خۆیان بۆ دەهۆڵ و زوڕنا ژەنین تەرخان کردووە ئەو قسەیە نایان گرێتەوە):

کە لە هەندێ تەنبوور ژەنمان پرسیار کرد کە بۆچی خۆیان بۆ مۆسیقا تەرخان ناکەن و ئەو هۆیانە چین ڕێیان لێ دەگرێ، زۆریان پێیان وتین کەوا مۆسیقا پیشەیەکە دەستکەوتی نیە: ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە کۆمەڵ ئەگەرچی بیری مۆسیقا ژەنین بەرانبەر بە پارە ڕەت کردووەتەوە، بەڵام هەندێ جار دوور کەوتنەوە لە مەسەلەی خۆ تەرخان کردن بۆ مۆسیقا هۆیەکەی کەچی ئەو پارەیەیە کە دەیاندرێتی. وا دیارە بیری مسۆگەر بوون لەمەدا سەرکی بێ، چونکە خۆ تەرخان کردنی کەسێ بۆ مۆسیقا وای لێ دەکات لە ژێر بەزەیی و سۆز و داوا کارییەکانی کەسانی تردا بێت، لە کاتێکدا ئەگەر پەیوەندی بە شوێنێکی مسۆگەرەوە بوو، ژیانی بۆ دابین بکات ئەوە خۆ تەرخان کردن ڕەت ناکاتەوە. یەکێك لە ئامێر ژەنەکان پێی گووتین کەوا خۆ تەرخان نەکردنی بۆ مۆسیقا لەبەر ئەوەیە کە شارەکەی (تەلەعفەر) دەزگایەکی لێ نی‌یە لەلای خۆیان دایمەزرێنن. هەر چۆنێ بێت ئەو تێروانینە دوو لا یەنی و ناکۆکە لە لای ئامێرژەن هێشتاکە زاڵەو مۆسیقا ژەنەکان خۆشیان هەستی پێدەکەن لە داب و نەریتی کۆمەڵدا بەهرەی گۆرانی بێژو تەنبوور ژەن چەندەکی بەرز بێت و چەندیش کۆمەڵ بە چاوی ڕێزەوە تەماشای چالاکی‌یەکەی بکەن، تەنانەت ئەگەر هەستی بەوەش کرد کۆمەڵ ناتوانێ پشتی تێبکات و دەستی لێ هەڵگرێ، ئەوە چاك ئەوەش دەزانێ ئەو تێروانینە ڕووێکی دیکەی هەیە کە لە بارو دۆخی تردا وەکو ژن هێنان دەخرێتە پێش هەموو شتێك. کۆمەڵگای تەقلیدی ناچێ بە عەقڵیاندا ژن بدەنە تەنبوور ژەن - یان هەر مۆسیقا ژەنێکی دی - چونکە لەو بڕوایە دان کە مۆسیقا ژەن لە توانایدانیە ئەرك و لێپرسینەوەکانی ژیان لە ئەستۆ بگرێ.

٤-٢ فێر بوونی ژەنینی ئامێری تەنبوور

فێر بوونی کۆن کە زانیاری مۆسیقا لە دەمی مامۆستاوە دەگەیەنێ بەو کەسانەی دەیانەوێ فێربین، لەو ناوچانەدا کە تەنبووری تێدا بەکار دێت نەزانراوە، هەموو ئامێر ژەنەکان لەگەڵ جیاوازی ئاستی هەر یەکێکیاندا بە یەك ڕێگا فێری بوون کە ئەویش (گوێ گرتنە - سماعی) فێر بوونیشی دوو مەرجی هەیە، ئارەزوی زۆرو توانایان بەهرە.

زۆر زەحمەتیش نیە توانای ئەو ئامێر ژەنانە هەست پێ بکەین، کە سەرمان لێیان سور دەمێنێ، کاتێ بەو کارامەیی‌یەوە لاسایی ئەو دەکەنەوە کە گوێیان لێ دەبێت. فێر بوون لە ڕێی سەرنج دانی کەسانی دیکەوە دەبێ لە دانیشتن و چایخانەو یانەو قوتابخانەکاندا، ئامێر ژەن (زین العابدین ڕەزا) لە تەلەعفەر دەڵێ لە ساڵانی نێوان (١٩١٧-١٩٢٠) دا سەرنجی ئامێر ژەنە کۆنەکانی دەدا لە وانە (محەمەد عومەر) و (خضیر عربو) و (سەعید محەمەد) و (ابرام الله) و (سلمان جدوع)، پاشان دەگەڕایەوە ماڵەوە بۆ بەیانی‌یەکەی ئەوەی تاقی دەکردەوە کە لەوانە گوێی لێ دەبوو.

(غائب عبدلهادی)یش کە خەڵکی زاخۆیە، فێری ئەو ئامێرە بوو بەهۆی چوونی بۆ ئەو چایخانەیەی کە (محەمەد عارف جەزراوی)ی تێیدا دادەنیشت و ئەو ئامێرەی دەژەنی.

(محەمەد یونس)یش کە خەڵکی تەلەعفەرە بەهۆی سەرنجدانی کەسانی دیکەوە لە کاتی ژەنینی ئەو ئامێرە فێر بوە، قسەی هەموو ئەو ئامێرژەنانە هەر هەمان مەبەست بە دەستەوە دەدات، واتە هەر هەمویان بە ڕێگەی سەرنجدانەوە فێری بوون. هیچ کامێکیش لە وانەی لێمان پرسین، لەسەر دەستی یەکێك لە مامۆستا یەکانی ئەو سەردەمە دەرسی نەخوێندووە. ڕێگای بەستنەوەی گوێ سووکیو دەوری هەست بینین لە سەرنجدانی وردەکارییەکانی ئامێر ژەنین و بەکار هێنانی دەست دەبێتە تەواو کەری گوێ گرتن بۆ ئێزگەکانی توورکیا و سووریاو هی دیکە. لە ئامێر ژەنێك زیاترمان بیست کە مۆسیقییەکان زۆر لە گوێ گرتنی ئێزگەکانەوە فێردەبن. لەوانەشە ئەو کەسە لە ئامێر ژەنێك زیاترەوە فێربێ. وا دیارە زۆربەی ئەوانەی چوونەتە ئەو بوارەوە تەنیا بە پشتی تواناکەیانەوە دەستیان پێ نەکردووە، بەڵکو بارو دۆخێکی پڕ لە کارەسات پاڵی پێوەناوە. زۆربەی هەرە زۆری ئامێر ژەنەکانیش لەسەر وەڵام دانەوەی یەك رایان هەبوو کە پێمان دەگووتن: کێ فێری ژەنینی ئەو ئامێرەی کردی؟

دەیانگوت: «ئاگری دڵ» یان عیشق بە تایبەتیش نووچ دان و مایە پووچی تیایدا. هەر ئەوەشە زۆربەی هەرە زۆری گەنجانی ناوچەی تەلەعفەروشەنگار پاڵ پێوە دەنێ تاکو گوزارشت لە کارەساتەکانی خۆیان بکەن، چونکە ئامێر ژەنین و گۆرانی چرین دوو هۆی لەبارو گونجاون بۆ ئەوەی حەسرەتی خۆیانی پێ دەربکەن لەبارو دۆخێکی دیاری کراودا. لەم دوا دواییەشدا - واتە لەم دە ساڵەی دواییدا - ئامێری تەنبوور و ئامێر ژەنەکانیان گۆرانی زۆریان بەسەردا هات، ئەو گۆرانەش هاوشانە دەگەڵ ئەو گۆرانکارییەی بەسەر ناوچەکانی باکووری عیراق - کوردستاندا - هات تەلەفزیۆن بڵاو بوەوەو چووە زۆر شوێنی دوورە دەست، هەروەك چۆن شریتی کاسێت بە شێوەیەکی سەرنج ڕاکێش بڵاو بوەوە، ئێستا رەشماڵێك لە جزیرەو ماڵێك لە بناری شاخی نابینی - هەر چەندە هەژارو دەست [illegible]رتیش بن - کە شریتی کاسێت و ریکۆردەری تێدا نەبێت، ژمارەی ئەو قوتابیانەی چوونە زانستگەکان زۆر بوو هەموو ئەو گۆرانکاریانە کاری کردە سەر رۆڵی کۆمەلاتیو جۆری تەماشاکردنی ئامێرەکە لە رووی کۆمەلایەتییەوە. ئەو ئامێر ژەنەی جاران حەزی نەدەکرد بەرامبەر خەڵکانی زۆر دەرکەویو نە دەچووە چایخانە تاکو ئامێر نەژەنێ، ئەمرۆ کاسیت داگیری کردووەو دەنگیشی گەیشتە زۆربەی ئەو ناوچانەی کە خۆی حەزی نەدەکرد تێیان بچێ. نەوەیێکی نوێی ئامێر ژەنیش دەرکەوتن کە بۆ ئێزگە بەرهەمیان تۆمار کردو ئەو ئامێرەیان بردە ناو زۆربەی تیپە رۆژهەلاتییەکان و تیپەکانی شاییو هەڵپەرکێ. لە پاڵ ئەو بارو دۆخە تازەیەی ئەو ئامێرە، ئامێری تەنبوور بووە ئامێرێکی ئاواز ژەنینی سەر بەخۆ، هەر وەکو عوودی عەرەبییان ئەو ئامێرانەی وەکو ئەو وان و لە توورکیادا هەن. دوای ئەوەی بۆ ماوەیەکی دوورو درێژ دەورەکەی تەنیا ئەوە بوو شان بە شانی گۆرانی لێ بدرێت. هەروەها تەنبوور دانەرو مۆسیقازانی نوێی بۆ هاتە مەیدانەوە. تەنانەت لە شاری بەغداشدا کە هەرگیز مەڵبەندێ نەبووە ئەو ئامێرەی تێدا بژەنن، لە ئێزگەدا ئامێر ژەنێکی تایبەتی تێدا دەرکەوت و هەروەها ئامێرسازێکی شارەزاش سەری هەڵدا..

پاشکۆو سەر چاوەکانی

٥-١ ئەو دارانەی لە دروست کردنی ئەو ئامێرەدا بەکار دێت. لەولا زۆر جۆرە دار هەیە کە لە دروست کردنی تەنبووردا دەست دەدات. ئەمەش لە ناو چەیەکەوە بۆ ناوچەیێکی دی بەپێی خوو نەریتی وەستاکانی ناوچەکە جیاوازن، هەروەها ئەو جیاوازییە بە پێی توانای دەورو بەرو ژینگە رووەکی یەکەوە دەگۆڕێ، کە هەر وەك باوە دوو تا سێ جۆر رووەك لە دروست کردنی یەك ئامێردا بەکار دێ.

چاکی ئەو ئامێرەش بە کۆنی ئەو دارە دەپێورێ کە لە دروست کردنیدا بەکار هاتووە گرنگترین داری گونجاوی ئەو ئامێر سازییەش ئەمانەن: گوێزو توو و قەیسیو سیسەم و کەوەتو ساجی گوڵ و بەروو و کەفودو هەنجیرو گوێژو چنار. ئامێر سازەکانیش لە هەڵبژاردنی ئەو دارانە جیاوازیان هەیە، هەیانە دەڵێ داری توو کەوەتو ساجی گوڵ بۆ دروست کردنی تەنبوور دەگونجێت ، چونکە دارەکانی دی بە باشی ئاوازو نەغمەکە رێك ناخات یان (پێویستە دار قسە بکات) بە تەبیعەتی حاڵ هەموو دارەکانیش بە یەك شێوە قسە ناکەن.

...ـر تەنبوورانەی کە لەو لێکۆڵینەوەدا پشتیان پێ بەستراوە

...ـر	سەرچاوە	ژمارەی ئامێرەکە	مێژووی کڕینی	کۆکەرەوەی ئامێرەکە	ئامێر سازەکە
...ـوری	تەلەعفەر	٩/٧١	٧١/٨/٢٢	شەهرەزاد قاسم حەسەن	محمد یونس
	سکنیەی ژوورو	١/٤/١٠	٧١/٧/٤	لوتفی ئەلخوری	حیدر شیخ مراد
ـ .	دهۆك	٢/١٥/٧٢	٧٢/١٠/٤	شەهرەزاد قاسم حسن	علی حمد عمر
ـ .	دهـوك	٢/١٥/٧٢	٧٢/١٠/٤	شەهرەزاد قاسم	کەلاڵ اسماعیل
ـ .	زاخـۆ	٤/١٦/٧٢	٧٢/١٠/٥	شەهرەزاد قاسم	عبد العزیزسلمان
ـ .	عەقرە	١/١٤/١٠	٧٢/١٠/٤	لوتفی ئەلخوری.	عبد العزیزسلمان
ـ .	هەولێر	٣/١٩/٧٢	٧٢/١٠/١٠	شەهرەزاد قاسم	یونس خطاط
ـ .	هەولێر	٤/١٩/٧٢	٧٢/١٠/١٠	شەهرەزاد قاسم	بدرخان طه
ـ .	کەرکـووك	١/٢١/٧٢	٧٢/١٠/١١	شەهرەزاد قاسم	بشیر فون ـ صنع ولیم
... جیکور	زاخۆ ـ	ــــــ	ــــــ	ـ غائب عبد الهادی	غائب عبد الهاددی.

(★) لە باسەکەی بەرێزان «گۆرگیس و میخائیل عەواد» لە باوکیانەوە ـ حەننا عەواد ـ زانیویانە کەوا زاراوی (جونبەر) وەکو ناوێ بۆ ئەو ئامێرە لە شاری مووسڵدا لە کۆتایی سەدەی نۆزدەهەم و سەرەتای سەدەی بیستەمدا باو بووە. (میخائیل و گورگیس عەواد: ١٩٧٨) ئەو سەر چاوانـەی لە باسـەکـەدا ناویان هاتووە.

(٥ ـ ٣)

ـ ئەحمەد حامید ئەلسەراف: الشبك ـ بەغدا ١٩٥٤

ـ عەلی ئەلتەعفەری: الأغاني الشعبية والآلات الموسيقية في التلعفر، التراث الشعبي، ژمارە: ٦، ١٩٧٤

ـ عەتا تەرزی باقی: المقامات الشعبية في كركوك ـ التراث الشعبي ژمارە ٣، ١٩٦٥

ـ عبداللطيف بندر اوغلو: الملحمة في الأدب التركماني ـ التراث الشعبي ـ ژمارە ٧، ٨، ١٩٧٢

ـ فارابي: كتاب الموسيقى الكبير ـ ساغ كردنەوەی غطاس عبدالملك خشبة ـ قاهرة: ١٩٦٧

ـ صبحي انور رشيد ـ تاريخ الآلات الموسيقية في العراق القديم

ـ فارمەر هـ. ج: الموسيقى في الف ليلة وليلة. وەرگێرانی ئەنصار

ـ قاهيرە ١٩٤٥

ـ میخائیل عەواد گۆرگیس عەواد «الفنان العراقي حنا عواد وأثره في الآلات الموسيقي الشرقية، بحث قدم لمؤتمر بغداد الدولي الثاني في كانون الأول ١٩٧٨.

(١٥ لاپەرەیە)، بەغدا بە رۆنیۆ

- Sach, C: The History Of Mucical Lnstram ents, Newyork) 1978 (Reprinted Edition

- Schaeffner , A,: Les Origines des Instramente de masique paris 1969

- Hassan Scn : Les Instram ents de musIque en Irak et leur) ro le dans la Societe traditioneelle, paris 1980 (roneo

- Hassan Sch : The long Necked lutein Iraq , Asian music Vol xiii – 2

Mokrm : La Mus, que Sacree des Kurdes Fideles de Veite, InE MS paris – 1968

- Mauguin B,: Chants Sacreesd, Anatotxlie, OcorA OCR ,) 56 1971 (?

- pocne CH; Musiciens Kurdes S riens, Fes tiraidid, Auto Mne a paris 1976

- Reinhard C,V; Turquie Traditi Ohs Masicales Paris 1968

پەراوێزو تێبینییەکانی وەرگێر کە بە ئەستێرە جیا کراونەتەوە.

★ لە کتێبی (حضارة الدولة الدوستكية، ج ٢ چ ٥ ١٩٧ ل ٢٣٨ دەربارەی عوودو رەچەڵەك و. مێژووی سەرهەڵدانی لە وڵاتی کوردەواریـدا نوسراوە: هەنـدێك لە لێتۆژەرەوەکان وەکو پرۆفسۆری ئەڵمانی (شتاور) و (ئایجن)ی قوتابی ئەولەسەر ئەو باوەڕەدان کەوا عوود حوریـیـەکـان دروستیـان کردووە کە ئەوانـەش لە گەلانی کوردستـانی کۆنن لە نیـوەی یەکـەمی، هەزارەی دووەمی پێش زایینـدا، ئامـێرێکی عوود لە ناوچەی گۆمی (وان) باکـووری عێراقـدا لە سەردەمی حوریەکاندا دۆزراوەتـەوە، هەروەهـا لە (نـووزی، یورغـان تەپە)ی نزیك کرکـووك تابلۆیـەك دۆزراوەتـەوە کە وێنـەی عوود ژەنێکی بەسەرەوە بووە.

نووزیش پایتەختی حورییەکان بور کەلەوێ هەزاران تابلۆی

مسماری تێدا دۆزراوەتەوە. لە سەدەی یانزەهەمی زایینیدا لە کوردستان لە سەردەمی دەولەتی دۆستەکیدا عوود بەکار هاتووە.

★ لە لێکۆڵینەوەکەی کاك (عبدالرقیب یوسف) کە لە گۆڤاری (رۆشـنـبـیری نوێ)دا لە ژمـارە (١١٥) و (١١٧)ی ساڵی ١٩٨٨دا بڵاویانی کردەوە، لەو دوو گوتارەیدا وێنەی تەنبوور کێشراوە لە نێو تابلۆ هونەرییەکانی کتێبی (شەرەفنامەی) شەرەفخان.

ئەمـەش بەڵگـەیـەکی دیکەیە کەوا چوار سەد ساڵ لەمەوبەر لەچەند تابلۆیەکی هونەری‌دا وێنەی تەمبوور بەرچاو کەوتووە، واتـە ئەو کاتە تەنبوور لە کوردستاندا باو بووە و لەناو ئامێرە مۆسیقاییە کانی دیکەی کوردستان جێگای خۆی هەبووە.

★ خاتـوو (شـەهـرزاد) وای دەرخستووە گوایە کوردەکان و یەزیدیەکان جیا بن لە یەکتر، بەڵام لەراستیدا یەزیدیەکان لە (یەزد)ەوە نەهاتوون، بەڵکوو لە وڵاتی کوردستانەوە هاتوون و کوردن. بڕوانە گۆڤاری رۆشنبیری نوێ ژمارە (١١٢)ی ١٩٨٧. کوردەکانی ئێستا وەرگێڕانی ئازاد عبدالواحد.

★ لێتـوێژەرەوە وای نیشـان داوە کە (شەبەك) و (صارلی) لە تیرەی توورکمانەکان بن، بەڵام (صارلی) تیرەیێکن لە (کاکەیی) و (شـەبـەك) لە هۆزی (گـۆران)ن، بڕوانـە کتێبی (الشبـك والصارلیة)، تألیف أحمد الصوف.

★ محەمەد عارف جزراوی، باشترین تەنبوور ڤانی کورد بووە، ئێستا پێی دەڵێن: (مێرێ تەنبووران).

★ مەبەستی لە (راتینج) یان (راتیلج)ە کە لە کتێبی: [تزکرة اولی الألبـاب و والجامع للعجب العجاب)ی داود ئەنطاکی ـ المکتبة الثقافیة ـ بیروت ـ ل ١٦٥ نوسراوە (صمغ العوبە)].

★ وشەی (میانە)م بۆ نێوان ژێ وژێ. می. سۆ. لا. بەکار هێناوە.

★ ئۆکتاف: نووسیویەتی دوور (ئوکتاف) واتە لە دوو ژێ پێك هاتووە کە دوو چین دەنگن.

★ پەردە ! لە پردی ژێیەکانەوە دەست پێدەکات، تا زمانەی نزیك کلیلەکان.

أ ـ پەردە = یەك تۆنی تەواو

عربە = ٢/١ی پەردە

نم = ٢/١ عربە خواروو

تك = ٢/١ عربە سەردوو

★ (کۆكکردنی ژێیەکان بە میانەیێکی شەشی) واتە کۆكکردن لە نێوان دەنگی بنچینەو وەڵامی هەمان دەنگ واتە (قەرارو جەواب)

★ (نصب المـطربیـة) مەبـەست لە کۆك کردنێکە کە لە سەر دەنگی گۆرانی بێژ دەسازێنرێ.

★ (کۆك کردن بە میانەی پێنجی . رێ . لا) واتە (رێ. می، فا، سۆل، لا) دەگرێتەوە.

★ ئەمانە رستەێیکی سەر بە جیهانی مۆسیقایە، زیاتر برایانی شارەزا لە مۆسیقـایتێ دەگـەن کە بریتی‌یە لەو جێگەیەی بۆ ژێیـەکـە داتاشراوە لەسەر پردی ژێیەکەو ئەو جێگەیەی لە خوارەوەی ئامێرەکەدا ژێیەکانی لێ دەبەسترێت.

★ ژێی قەرارە دەنگی گرە، چونکە تا تەنبوورڤان دەستی بباتە دواوە دەنگـەکـە گرتـر دەبێ. جەوابیش تاکـو دەست بێنێتە پێشەوە ئەوە دەنگەکە (زیل) واتە باریك ددر دەچێ.

★ بۆ روون کردنەوە دەڵێن: لە کاتی لێدانی پارچە مۆسیقاییێکی کلاسی، مەودای دەنگی ئەو مۆسیقایە پێویستی بەدەنگی دیکە دەبێت‌لە دەنگە گرەکانیدا واتە لە (قەرار)دا. لێرەدا لێدانی ئەو مۆسیقـایـە پتـر دەنگـەکانی سەرەوەی هەمان ژێێ بۆ بەکار دەهێنـرێت، چونکـە ژێ گرکـە ئەوەنـدە خاوە، لێـدانی لە دەنگەکانی خوارەوەیدا شتێکی زۆر ئاسان نیە.

★ واتـە ژێ گرەکە بەبێ پەنجە بەکار دەهێنرێت بۆ دروست کردنی جۆرێ لەرینەوە لە ئاوازەکەدا.

★ وەکو ئیسماعیلی‌یە شیعەکانی سوریەو ئێران.

★ مەبەست لە (الفرق العلویة)یە لە توورکیادا.

★ من لەلای خۆمـەوە وشـەی (بێژەن) لە جیاتی (ئیقاع) بە راستتـر دەزانم وەك لە (رەزم) چونکـە (ئیقـاع) کە لە (و قع الاقدام) مەوە هاتووە، بۆ هەمان مەبەست ئەو وشەیە لە ناوچەی بادیناندا بەکار دەهێنن.

○